

Драга БОЈОВИЋ /Никшић/

О НЕКИМ РЕФЛЕКСИМА „ЈАТА” У СЈЕВЕРОЦРНОГОРСКИМ ГОВОРИМА

0. Говори сјеверне Црне Горе нијесу довољно обрађивани у лингвистичкој дијелактолошкој литератури, или макар не компактно и поредбено, чиме се постиже потпунија слика о говорима и њиховој генези и структури из којих се, између осталог, конституише и нормативни језик, како је то лијепо примијетио наш угледни филолог Стојан Новаковић истакавши да је књижевни језик саображен језичком моделу „који је нашим филолозима лебдио пред очима као идеал чистог народног, или народнога књижевнога језика, који се – упамтимо добро – у свим појединостима, онакав какав је, нигдје не говори у народу, макар да опет у њему нема ниједне појединости која се не би говорила у народу”.¹

Ови говори, у класичној глобалној дијалектолошкој подјели припадају источнохерцеговачким новоштокавским, али се у геолингвистичком погледу издвајају, како смо их у неким претходним радовима дефинисали, као сјевероцрногорски.² Могли би се они именовати и према називу географског појма који их обједињује, а то је ријека Тара, као говор или говори (у зависности од критерија) Потарја, ако га посматрамо у ширем смислу. Утолико су занимљивији у истраживачком погледу јер представљају говоре граничног и мијешаног типа; с једне стране, у горњем току преплићу се изогло-се зетских говара са аутохтоним, подручје око ушћа јесте под утицајем босанских говора; унутар говора имамо и муслимански живаљ, а нађе се и по која црта на микро-плану која их издваја од јужнијих говора, истога типа.

¹ Ст. Новаковић, *Српска краљевска академија и негованье језика српског*, Глас СКА X/1888.62.

² Д. Бојовић, *Неке лексичко-семантичке и лексичко-синтаксичке сличности и разлике говора Таре и сусједних села дурмиторског краја*. Рад прочитан на Научном скупу На извору Вукова језика, јула 2000.

Након ове овлашне скице, потребно је укратко се осврнути на етнографску слику подручја Потарја, по којем су се, судећи по имену ријеке „кретале илирске сточарске групе, ...крстариле римске легије, преплавила га потом словенска племена, да би област (заједно са околним предјелима) представљала нуклеус прве српске државе; ...за Немањића периода један од најразвијенијих региона и најистакнутијих и најразвијенијих привредних, културних и вјерских пунктова Србије. У прво вријеме турске окупације, област је постала истурени дио турког крајишта, а касније немирно подручје и трансмиграциона зона, окружена турским градовима, а од краја 18. вијека до 1912. и поприште сукоба црногорских и херцеговачких хајдучко-ускочких дружина и турских крајишника, подручје честих устанака и буна и метежа који никад нијесу дали његову становништву да се стално настави и консолидује”.³

0. 1. Нашу пажњу, за ову прилику, посветићемо рефлексима старог вокал „јат”, дакле једном од сложенијих питања или како је у својим универзитетским предавањима из фонетике рекао А. Белић: „Питање о овоме звуку најсложеније је у историји нашег језика”.⁴ Изгледа да ће тако, без обзира на тумачења природе гласа, прозодијских особина његових рефлекса, обраде стања у говорима, и остати. Издвојићемо само један дио овог, иначе сложеног и обимног питања – неке рефлексе „јата” који су „спорни”, управо зато што је о њиховој „спорности” исцрпно писао М. Стевановић⁵, поредићемо резултате са стањем у сусједним говорима, и оним што је савремена језичка норма, илити што би требало да буде према ономе што нам компетентна стручна и научна литература нуди.

0. 1. 1. Али, дужни смо објаснити тај њихов атрибут. Шта се ту заправо спори и са чим? У одговору ћемо цитирати Стевановића: „Појединци од оних који пишу и говоре јекавски често нам се жале да понекад нијесу сигурни какав је књижевни облик неких ријечи у њиховом тј. јекавском изговору. Несигурност код њих се јавља у једним случајевима што је у њихову матерњем говору понешто друкчије него у језику Вука Караџића, или је и код њих и код Вука исти облик, а граматичари и писци правописа прописују нешто друго. Осим тога, ни ови посљедњи се не слажу у гледиштима о појединим питањима изговора и писања јекавских ријечи и облика”.⁶

³ Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Поштарје*, Београд 1979, 5.

⁴ А. Белић, *Историја српског језика, фонетика*, 80.

⁵ М. Стевановић, *Неки „спорни” јекавизми*, Стварање 3, г. VIII–1953, 108–119.

⁶ Исто, 108.

Иначе је о овоме подоста писано: Ј. Вуковић,⁷ проф. А. Пецо⁸ и Б. Остојић,⁹ и други.

1. Како смо већ напоменули, овдје се нећемо бавити фонетским вриједностима „јата”, прозодијским особинама, ма колико на нивоу говора постоје колебљиве форме, него ћемо утврдити стање континуанта „јата” у нашем говору, и утврдити линију простирања у вези са могућним утицајима везаним за одређене пунктове самог говора. Материјал систематизујемо на темељу „јатове” дијафонијске дистрибуције, настале усљед дивергентних процеса у његовој дефонологизацији у историји српског језика, издвојивши форме „спорног” карактера, мада њихова спорност на дијалектолошком плану може бити релативна, а оне се углавном тичу, „екавизама”¹⁰ и „икавизама”¹¹ и оних које су специфичности нашег говора. Што се првог питања тиче за наш говор/говоре, карактеристична је дистрибуција у вези са *p* и у вези са *l/o*, као што је то у вези са овим проблемом, утврђено још Вуковим правилима.

1. 1. На читавом простору срећемо форму *решење, речийос̄ӣ и саџоре-ла*. Насупрот томе чују се облици као: *Дријенак* (име мјеста), *ср̄ијећу*, али *вр̄еди, ср̄еџала*. Ови нам примјери управо говоре о неуједначености стања континуаната у овим говорима, а интерференцију континуаната показују и у спонтаном говору образовања типа *џрејоријечијо*, према *џрејореко*.

Проф. Остојић у *Речнику* (ист. Д. Б.) истиче да „примјере са вокалом е мјесто јата, посебно иза сонанта *p*, не треба схватити као утицај екавског изговора на ијекавски. Процеси су се развијали аутономно у ијекавским говорима, гласовне су природе или су унутар-ијекавска аналошка образовања.”¹²

И у Вуковом језику срећемо колебања типа: *џрехоџа – џрјехоџа, с̄ир̄елица – с̄ир̄јелица* и сл., у којим се први облици упућују на друге. Међутим, стање у нашим говорима упућује на супротно. Лик грехота и не постоји у народним говорима, налазимо само грота, а тај облик нам свједочи о преимућству *џрехоџа – џреоџа и џроџа*.

Такође је и само *с̄ир̄елица*.

⁷ Ј. Вуковић, *Правовисна љавила за љисање ијекавских љравовисних облика*, Сарајево 1946, 69–70; *Горјети или џорети у књижевном језику ијекавског изговора*, Наш језик II, Београд 1934, 176–180.

⁸ А. Пецо, Још нешто о „спорним” јекавизмима, *Стварање* 3, Цетиње 1955, 154–156.

⁹ Б. Остојић, Спорни /и/јекавизми и њихова колебања у норми српског језика у: *Колебања у норми ср̄иског језика*, Подгорица 1996, 100–131.

¹⁰ Б. Остојић и Д. Вујичић, *Речник /и/јекавизама ср̄иског језика*, Подгорица 2000, 34–36.

¹¹ Исто, 46–60.

¹² Б. Остојић, *Речник...*, 34–36.

И у говору околине Колашина,¹³ кратко „јат” иза сонанта *р* има углавном екавски рефлекс. Колебљиво је и *сѣтарјѣшина/сѣтарѣшина*, као и у говору Колашина¹⁴ са ограниченим синтагматским спојевима (*сѣтарјѣшина дома*, али *разредни* и *војни сѣтарѣшина*). За говор Пиве и Дробњака¹⁵ Ј. Вуковић је записао да се *ј* од гласовног скупа *је*, посталог од кратког „јат” у овом говору обично губи и то досљедније него у многим другим говорима и „правилније него што то показује данашњи књижевни језик”.¹⁶ Ту се, према Вуковићу, задржава само лик *сѣтарјѣшина* и ријечи од основе *сѣтарјеш-*.

Мислимо да се не може генерално говорити о континунтима кратког „јата” иза *р* везано за еволуцију говора, како о томе размишља Стевановић¹⁷ и потврђује проф. Остојић.¹⁸ Вукова правила су се вјероватно досљедније примјењивала у актуелном добу, а сама еволуција говора, и у књижевности и у народним говорима, је временом пружала другачију слику од оне Вуковске.

Надаље, дистрибуција у *у* вези с *р* у оквиру наших говора другачија је од очекиваних узуса, па имамо односе *ѣреџорѣти/ѣреџоријевати*, *ријѣка/рѣчица*, *ријѣч/рѣчић*, дакле и у оним примјерима гдје испред *р* немамо још какав консонант: *брѣјеџ/брѣџови*, *брежѣљак*, *дријѣмаѣти/дрѣмљив*, *наѣријѣд/наѣредовати* али и *дријѣн/дрѣн*, *дрѣња* и *Дријѣнак* (назив мјеста) и *дрѣновина*.

Као што видимо секвенца *ре* (са кратким „јатом”) по правилу је замијењена са *е*, док су у оквиру источнохерцеговачких говора забиљежени и облици са *рје*: *џорјѣти*.¹⁹ Стање у префиксу *ѣре* је овако: *ѣрѣ* са дугом „јатом” даје *е*: *ѣрес’едник*, *ѣрѣљед*, *ѣрѣћи*, али и само *ѣресек* (*ѣресѣци*) и *ѣријѣсек* (ковчег за остављање жита) *ѣријѣсан*, *ѣрѣѣк* и *ѣријѣѣк* (с тенденцијом коришћења разлика у диференцијалне свхе).

Пре са кратким „јатом” даје: *ѣрѣѣад*, *ѣрекрѣѣѣти*, али и *ѣријѣкрс*, *ѣрѣвара* и *ѣријѣвара*, онда када се ријечи посебно наглашавају. Слично је и у Говору Пиве и Дробњака,¹⁷ и осталим говорима у сусједству.

Мислимо да би у нормативним приручницима требало да буде више контекстуалних објашњења, синтагматко-синтаксичке природе, чиме би се у великој мјери установила јасноћа, бар кад је у питању лексика сеоских подручја коју не би смио да прекрије заборав.

¹³ М. Пижурца, *Говор околине Колашина*, Титоград 1981, 69.

¹⁴ Исто, 69.

¹⁵ Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, 10.

¹⁶ Исто, 69.

¹⁷ М. Стевановић, *О. ц.* 110.

¹⁸ Б. Остојић, *Колебања у норми...*, 104.

¹⁹ А. Пецо, преглед српскохрватских дијалеката, 71.

¹⁷ Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, 17.

1. 2. На читавом терену постоји дистрибуција форми *йџслије*, *йџсле* и ликови *йџџље* и *йџшље*, а колико је избор околиналне природе показује употреба и једног и другог облика у истом исказу веома често. Ово је сасвим поуздано пошто се овај прилог често користи у причању, чиме се истиче редосљед у причи. Распрострањена је и употреба ликова *редослѣд* и *наслеђе* и *наслесѣво* према нормативном *наслеђе* и *наслијеђе* и *редослијед*. Слично стање је и у осталим говорима, тако да би се и овом појавом требало детаљније позабавити и на нивоу нормирања.

1. 3. „Икавизми” у ијкавском изговору у одређеним позицијама, испред *ј*, *о*, *љ*, *ћ*, познато је, нијесу никаква неправилност, и настали су гласовним путем, појављивањем прегласа.¹⁸

Тако је на подручју Потарја: *џвијати*, *лија* (леха) *сѣјари*, *усѣхелица*, *ојџвиђеѣти*, *биљежѣти*, *бијџчуџ*, *жѣвијо*, *бијџце*, али *сѣјеѣти* и *с’ѣјеѣти*, *йојо* и *йојео*, *сѣијо* и *шѣео*, док је код неких ликова присутна и значењска диференцијација (*йџсѣђела* и *йџсѣђела*, али само *йџџсѣла*, без обзира на значење).

Паралелизам глаголских форми са односом и – је манифестован је у ограниченом броју примјера са дистинктивном вриједношћу: *џѣицаѣти* „тећи” и *џѣѣцаѣти* „имати оток”, *йрѣѣицаѣти* „прећи кретањем” и *йрѣѣѣцаѣти* „остати у животу”, *йрѣѣѣцаѣти* „превише пећи”, и *йрѣѣѣѣцаѣти* „поново пећи ракију”.

1. 4. Форма *нисам* распрострањена је на крајњем сјеверу, у говору Пљеваља и ближе околине и настала је, вјероватно, под упливом босанских говора, мада се може спорадично чути и на осталом подручју. Слична је и репартиција форми имперфекта: махом превладава форма *бијџах/бијџаше*, али се може чути, поготову у подручјима мијешаних говора и *бјѣх*, *бјѣше*.

1. 5. Познато је да су краћи облици замјеничко-придјевске деklinације прихваћени као једини исправни) у стандарном језку,¹⁹ а на основу генезе у књижевним текстовима.²⁰ Сјеверосрпскогорски²¹ говори као источнохерцеговачки или говори који чине *основицу* (ист. Д. Б.) књижевног и/или стандардног језика и у овој црти одражавају утицај говора са којима се граниче, а то су архаичнији говори зетког типа (*онѣјем*, *йџвањѣјем* и *ѣијѣ*, *наѣијѣ*

¹⁸ Б. Остојић, *Речник...*, 46.

¹⁹ Р. Симић, Б. Остојић, *Основи фонологије српског књижевног језика*, Подгорица 1998, 228.

²⁰ Б. Остојић, *Придјевски и замјенички облици на –ијех, –ијема; – их, –има у ирпивиједача Црне Горе од Њеџоша до 1918*, Књижевност и језик 2, Београд 1978, 149–157.

²¹ Мада смо на самом почетку напоменули зашто смо се определијели за овакав назив, потребно је још истаћи да је он условног карактера, јер се поставља питање да ли се и колико ови говори простиру ван граница сјеверне Црне Горе.

(подручје око извора Таре). Под утицајем босанских, а и опште тенденције губљења тврде промјене краћи облици имају преимућство, а колико, међутим, могу напоредо у говору „живјети” и колико је присутна стилска саморегулација (информатор није образован човјек) доказују конструкције типа: *овіма мојијем*.

За говор Пиве и Дробњака²² карактеристични су једино дужи облици, али је ова монографија релативно застарјела.

1. 6. Осим уобичајених лексичких екавизама нормативног карактера: *слезѐна, цѐсѝа, Слòвен*, срећемо веома често и употребу „чистих” екавизама као што су: *чòвек, желѐзнички*, чија се употреба објашњава утицајем и у овом виду, екавских говора, односно простим ширењем у комуникацији. Онда је и потпуно разумљиво да се и на нивоу „спорних” /и/јекавизама може говорити о таквим међуутицајима.

2. На крају ћемо истаћи нешто што превазилази закључке овог, по много чему микро-дијалектолошког огледа, а то је да одговоре о стању континуаната вокала „јат” треба тражити у дијахроној и упоредној анализи језичког материјала, а језички материјал су, између осталог, и народни говори, у којима се преплићу дијахронија и синхронија.

Д. БОЈОВИЧ

Резюме

Учитывая „спорные” екавизмы, рефлексы гласного „ять” указывает на то, что северночерногорские говоры имеют соответствующую замену в восточногерцеговинских говорах. Так как эти говоры являются пограничными и смешанными, они своими особенностями отличаются от говорах южного типа, одновременно в этих говорах видны черты боснийских говорах.

²² Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, 17.